

ВИКОРИСТАННЯ ДИСКУРС-АНАЛІЗУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІЗ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті розглядаються теоретико-методологічні аспекти дискурс-аналізу текстів, зокрема текстів газетних публікацій. Представлено приклад дослідження текстів щодо проблем ВІЛ/СНІДу. Обговорюються обмеження цього методу аналізу.

Вступ

Для соціальних служб надзвичайно важливим є те, щоб їхній персонал розумів, як саме може вплинути на сприйняття служби, її клієнтів чи певної соціальної групи те чи інше висвітлення проблеми в засобах масової інформації. Адже соціальним працівникам інколи доводиться шукати ті мовні засоби, ті підходи, які зводили б до мінімуму поширення негативної інформації про людей, а відтак запобігали їхній стигматизації і водночас підвищували рівень поінформованості громадськості про можливі наслідки певної соціальної поведінки [1].

Для того, щоб вивчати, як саме засоби масової інформації висвітлюють ту чи іншу соціальну проблему, можна використовувати різні методи, як кількісно-якісні (контент-аналіз, тобто підрахунок частоти вживання певних мовних конструктів), так і якісні (дискурс-аналіз, тобто семіотичне дослідження текстів та реакції на них читача). Перевага іншого, якісного, підходу полягає в тому, що він сприяє соціальним працівникам глибше проаналі-

зувати тексти публікацій, що відбивають соціальну дійсність, з'ясувати те, яким чином люди в конкретних ситуаціях приходять до розуміння чогось або зважають на щось, діють або щось вирішують у своєму щоденному житті і у якій спосіб це знаходить відображення у текстах (висловах, промовах, статтях, щоденниках абощо).

Теоретичне підґрунтя дискурс-аналізу

Дискурс-аналіз — це екзистенціальне структурно-семіотичне дослідження текстів та реакції читача. Його особливості полягають у тому, що виявляються приховані значення тексту, контекст його створення, вірогідні інтерпретації читачем/слухачем тощо.

Аналізові піддаються слова. Вони можуть поєднуватися, поділятися на підгрупи, розбиватися на семіотичні сегменти; можуть бути розташовані (організовані) таким чином, щоб дати можливість дослідникові порівнювати, зіставляти, аналізувати й відшукувати певні моделі. Можливі різноманітні інтерпретації тексту (дослідницького матеріалу),

але перевага віддається тим, котрі спираються на певне теоретичне підґрунтя або внутрішню послідовність (логічність).

Витоки дискурс-аналізу — в різних галузях гуманітарного знання (соціальної психології, лінгвістики, соціології, філософії).

Наприклад, у *соціальній психології* текст, як предмет дослідницької процедури, сприймається як самостійне багатовимірне явище, здатне вміщувати і виявляти: а) простір індивідуального та професійного буття автора; б) рух змістового та функціонального досвіду автора; в) час культурно-історичного буття автора [2].

Аналітична філософія засадничо ґрунтується на тому, що не існує жорстко регламентованих методів та процедур лінгвістичного контекстуального аналізу, використовуються будь-які засоби, ефективні для даного випадку. Філософсько-позитивний сенс аналізу зводиться до виявлення прихованих значень, що формуються в процесі інтерсуб'єктивного розуміння та контекстуального вживання мови. *Герменевтики* виходять із того, що інтерпретація тексту полягає не у відтворенні первинного (авторського) змісту тексту, а в створенні тексту заново, що кожен акт інтерпретації — подія в житті тексту.

Постмодерністський дискурс (деконструктивістська візія тексту) розширив концепції аналітичної філософії. Для нього важливим є момент багатозначності й безкінечності інтерпретативного процесу, за якого тлумачення, за визначенням Дерріди (1995) та Баумана (1992), лише розширює текст, робить його змістовнішим [3]. Наприклад, Рікер (1996) виокремлює три етапи розуміння тексту: а) більш-менш об'єктивний аналіз самого тексту; структуральний та семіотичний аналіз змісту й форми; б) процес читання, коли текстуальний світ актуалізується, тут особлива роль відводиться теорії реакції читача; в) стадія екзистенціального та рефлексивного привласнення собі значення тексту [4].

У центрі аналізу, за аргументами прихильників *постструктуралізму*, мають бути лише тексти, а головне в цих текстах — їхня внутрішня структура. Авторство текстів має другорядне значення, так само й наміри, ціннісні орієнтації творця текстової реальності, важлива внутрішня гра значимих складових [5].

Ще одним сучасним напрямком інтерпретації текстів є так звана *"постколоніальна критика"*, яка адаптувала ідеї деконструктивізму, психоаналізу, марксизму, нового історизму, фемінізму й яка використовує найрізноманітніші теоретичні моделі для аналізу культури тих народів, які звільнилися від колоніального гніту, як, наприклад, й український народ. Постколоніальна критика, як стверджують Слемон, Тіффін (1996), Бґаба, (1996), при аналізі текстів порушує проблеми етнічності, національної ідентичності, культурної універсальності,

культурної гібридності та культурної відмінності, проблеми мови, культури. Особливо важливою стала деконструктивістська концепція культурної маргінальності [6].

Кожен із цих підходів — психологічний, філософський, соціологічний — має свої переваги й дозволяє простежити "наявний" та "прихований" зміст текстів, виявити складові професійної та духовної обдарованості автора. Синтез підходів, а не їх протиставлення забезпечує системність аналізу і тлумачення текстів, зокрема, текстів масової інформації.

Методологія дискурс-аналізу

Дискурс як дослідження текстів та реакції читача вивчає синтаксичну або семантичну структуру тексту (або мовних одиниць, більших від одного речення) і розглядає його як лінгвістичний, так і соціокультурний виміри...

Наприклад, М. Анджено окреслює соціальний дискурс, як "усе, що сказане чи написано в цій державі чи цьому суспільстві, загальні системи, речертуар тем, правила висловлювання, які в цьому суспільстві організують здатність сказаності — здатність розповідати та аргументувати, й забезпечує поділ дискурсивної практики". Анджено стверджує, що у соціальному дискурсі виривають такі зразки: нарративні конструкти та конструкти аргументації, тематичні максими, прагматичні маркери, семантичні парадигми, соціолектичні маркери та риторичні фігури" [7].

Для дискурс-аналізу використовують і **теорію "механізму пам'яті культури"** Лотмана, яка спирається на стандартну семіотику [8]; й **міфологічні моделі** Варта, Леві-Строса, Юнга, Фрая, в яких міф/архетип розглядається як тип комунікації та як метамова [9]; і **теорію інтертекстуальності**, тобто, як стверджує Жолдовський (1995), взаємозв'язків між різними видами текстів — літературними, політичними, науковими, релігійними, журналістськими [10] та інші лінгвістичні теорії.

Зазвичай дослідник намагається виділити в тексті ті мовні одиниці (слова або словосполучення), які його цікавлять. Вони можуть бути розбиті на певні блоки й систематизовані. Отже, на початку дослідження може використовуватись інструментарій, що є певною мірою стандартизованим. Потім аналізуються так звані конденсовані символи. Виділяють п'ять засобів дискурсу конденсованих символів: **метафори, приклади, афоризми (крилаті вислови), візуальні іміджі, вербальний опис іміджів**. Окремо вирізняють **посилання на моральні норми суспільства**. Для ґрунтовного аналізу мовних одиниць тексту важливим є контекст, як текстовий, так і соціокультурний.

Прикладом використання дискурс-аналізу є дослідження, що наводилося автором, в ході якого

вивчався зміст публікацій щодо проблем ВІЛ/СНІДу. У дослідженні розглядалися тексти газетних публікацій, а також тексти напівструктурованих інтерв'ю з журналістами та редакторами газет Рівного, які реально виходили в 1996 році й подавали інформаційно-аналітичні матеріали. Внаслідок проведеного дискурс-аналізу, що спирався на різні соціолінгвістичні теорії, виявлено іміджі ВІЛ/СНІДу ("зла", "дорогої хвороби", "неминучості" тощо) — негативні й орієнтовані на залякування людей. У той час, коли дослідниками доведено, що страх перед ВІЛ/СНІДом більше позначався на формуванні негативного ставлення до ВІЛ+ і хворих на СНІД, ніж на прагненні пересічних громадян змінити свій спосіб життя [11].

Дослідження публікацій у рівненській пресі не може претендувати на вичерпність і широкі узагальнення. Адже тексти, як медіа-продукт, об'єднує й індивідуальне (авторське), і редакційне ставлення до певної тематики. Разом з тим хоча інтерпретацію й реінтерпретацію змісту публікацій щодо проблем ВІЛ/СНІДу в рівненській пресі кожен читач робив по-своєму, актуалізуючи власну систему цінностей і рефлексивно привласнюючи собі значення тексту, однак індивідуальне прилаштування отриманої інформації до психологічних настанов кожної людини відбувалося в рамках боротьби за масову свідомість.

Ці особливості важливо знати соціальним працівникам, які допомагають людям, котрі живуть із діагнозом ВІЛ+/СНІД, та для профілактичної роботи. Адже ВІЛ/СНІД перестав бути просто хворобою й перетворився на соціальну проблему, певним чином залежну від громадської думки.

Обмеження та проблеми дискурс-аналізу

Як і будь-який соціолінгвістичний метод, дискурс-аналіз не має чітких критеріїв і процедур вимірювання. Сам дослідник є головним "вимірювальним приладом" у такому дослідженні. Його роботу інколи порівнюють з працею детектива, що намагається віднайти і пояснити прихований (імпліцитний або латентний) смисл, а інколи — й відкритий (експліцитний) сенс. Звичайно, слід пам'ятати про власні упередження дослідника та "білі плями" (брак певних знань). Інколи до свого звіту дослідники додають короткий опис того, які, на їхню думку, власні суб'єктивні погляди вони привнесли в конкретне дослідження.

Для забезпечення себе від надмірної суб'єктивності дослідник може застосувати **принцип тріан-**

гуляції або як інколи кажуть, "погляд з трьох сторін" використання трьох методів, або використання одного методу для перевірки результатів іншого методу. Вельми корисна річ у всіх дослідженнях, особливо у якісних.

Наприклад, у дослідженні Дж. Шіарз (Великобританія), яке проводилося в Школі соціальної роботи впродовж 1996;—1997 років, вивчалися уявлення про соціальну роботу. Дослідник використала різні методи для збору інформації: фокус-групи зі студентами та бесіди з викладачами, спеціальні "навчальні" щоденники, які заповнювалися й здавалися студентами двічі у триместр. Тексти цих усних та письмових комунікацій були ретельно опрацьовані й дали уявлення про те, як відбувалися зміни у знаннях, цінностях та навичках студентів, і як позначилося на практичній роботі студентів у соціальних службах [12].

У своїй узагальнюючій статті Б. Мостін (1978) стверджував, що дослідник, який обрав для свого дослідження метод дискурс-аналізу, мусить: бути обізнаним із теоріями людської поведінки; не намагатися підлаштувати дослідницький матеріал під зручну теорію; підтримувати високий рівень гнучкості мислення; прислухатися до власної інтуїції; бути здатним до творчих проявів уяви; підходити до дослідницького матеріалу (зібраних даних) об'єктивно та зважено [13].

Висновки

Соціальні працівники не можуть бути байдужими до настроїв, що домінують у населення. Адже соціальні служби є суспільними інституціями, прямо чи опосередковано залежними від громадської думки як актуального прагнення до вдосконалення чи попередження будь-чого. Скажімо, від того, яким чином преса висвітлює соціальні проблеми різних уразливих прошарків населення, залежить толерантність ставлення в суспільстві до тих людей, котрі справді потребують соціальної підтримки у нових соціально-економічних умовах.

Використання методів дискурс-аналізу може пояснити певну ситуації (чому люди говорили чи писали таким чином і що розумілося під цим), а не просто описати тексти та їх мовні засоби, підрахувати кількість вживання тих чи інших словосполучень. Проте соціальним працівникам або дослідникам, які беруться за вивчення висвітлення соціальних питань, треба усвідомлювати, що кінцевий результат дослідження має спиратися на низку аргументів, розглянутих з різних точок зору.

1. Семігіна Т. Інформаційне забезпечення діяльності соціальних служб та організацій // Соціальна робота в Україні: перші кроки / під ред Полтавця В. І.— Київ: КМ Academia, 2000.—С. 173—181.
2. Киричук В., Роменець В. Основи психології.— Київ: Либідь, 1995.—С. 86, 502.

3. Дерріда Ж. Структура, знак і гра в дискурсі гуманітарних наук // Антологія світової літературно-критичної думки / За ред. М. Зубрицької.— Львів, 1996 — С. 457—470; Бауман З. Философские связи и влечения постмодернистской социологии // Вопросы социологии.— 1992.— № 2.— С. 5—20.

4. *Рікер П.* Конфлікт інтерпретацій // Антологія світової літературно-критичної думки / За ред. М. Зубрицької.— Львів, 1996.— С. 227—241.
5. *Гідденс Е.* Соціологія.— Київ: Основи, 1999.— С. 643.
6. *Слемон С, Тіффін Г.* Постколоніальна критика // Антологія світової літературно-критичної думки / За ред. М. Зубрицької.— Львів, 1996 — С. 536—540; *Бгаба Г.* Націєроповідність // Там само.— С. 559—561.
7. Антологія світової літературно-критичної думки / За ред. М. Зубрицької.— Львів, 1996.— С. 600—630.
8. *Лотман Ю.* Текст у тексті // Антологія світової літературно-критичної думки / За ред. М. Зубрицької.— Львів, 1996.— С. 428^140.
9. *Варт Р.* Від твору до тексту//Антологія світової літературно-критичної думки / За ред. М. Зубрицької.— Львів, 1996.— С. 378—384; *Леви-Строк К.* Міт і значення // Там само.— С. 343—355; *Юнг К.* Психологія і поезія // Там само.— С. 91—108; *Фрай Н.* Архетипний аналіз: теорія мітів // Там само,— С 109—130.
10. *Жолдовський А.* Блуждаючі сны. Из истории русского модернизма.— Москва: Советский писатель, 1992.— С. 430.
11. *O'Hare П., Williams С. I. and Ezoviski А.* Fear of AIDS and Homophobia: Implication for Direct Practice and Advocacy// Social Work (Journal of the National Association of Social Workers).— 1996,— № 1.— Р. 51—58.
12. *ШіарзД.* Змінюючи концепції соціальної роботи в Києві: дослідження та оцінка // Соціальна робота в Україні: перші кроки / під ред Полтавця В. І.— Київ: KM Academia, 2000,— С. 197—205.
13. *Mostyn В.* Handbook of Motivational and Attitude Research Techniques —Bradford: MCB Books, 1978.

Semyghina T. V.

USING DISCOURSE ANALYSIS IN THE SOCIAL WORK RESEARCH

This paper defines the peculiarities of discourse analysis as a form of qualitative analysis, as well as theoretical approaches. Author presents results of discourse analysis of newspapers' texts about HIV / AIDS. A special problem of interpretation is also discussed.